

JAARBOEK
VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK
„Concordia res parvae crescunt”

TE
AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Dr. W. F. BAX (Amsterdam),
Dr. H. ENNO VAN GELDER (Voorburg),
Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht),
Dr. J. H. JONGKEES (Bussum),
Dr. A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA (Amsterdam).

XXXVI 1949,

AMSTERDAM
UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP
1949

JETONS VAN DE NEDERLANDSCHE REKENKAMERS IN HET KONINKLIJK PENNINGKABINET

door

Mr. J. VAN KUYK †

I.

DE MIDDELEEUWEN.

Het Koninklijk Penningkabinet bezit een rijke verzameling jetons, voor een groot deel verkregen door den aankoop in 1917 van de, in de vorige eeuw met zorg en kennis samengestelde, collectie van Dijk van Matenesse¹⁾.

De verzameling, welke de grondslag zijn kan voor een geschiedenis van de officieele Nederlandsche jetons, eischt in de eerste plaats ordening en beschrijving. Deze kan naar onze meening slechts geschieden door publicatie van groepen en bij-elkanderhoorende reeksen. Hiermede moge thans een aanvang worden gemaakt door beschrijving van de jetons der Nederlandsche rekenkamers, in twee gedeelten: die der middeleeuwen en die van den tijd der Renaissance.

* * *

In den aanvang werden de rekeningen van de rekenplichtige ambtenaren afgehoord door den landsheer of diens raden. In den algemeenen Raad van den landsheer komt echter een werkverdeling tot stand door de noodzaak om — bij groei der werkzaamheden, uitbreiding der bestuursbemoeiingen en de hooger te stellen eischen — kernen te vormen voor bepaalde takken van dienst. De politieke, administratieve, judiciële, financiële bemoei-

¹⁾ Zie: J. van Kuyk, *Geschiedenis van het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen te 's-Gravenhage* ('s-Grav. 1946), blz. 91.

ingen eischten een meer gespecialiseerde en bureaucratische behandeling. Een kern wordt uit den algemeenen Raad losgemaakt en met een bepaalde taak belast, waaruit in vele gevallen vaste instellingen zullen groeien. Het geldt hier een langzame ontwikkeling, door de machtsverhoudingen beheerscht ²⁾).

De politiek der Bourgondische landsheeren ten aanzien van de financiën streeft van den aanvang af naar een scheiding tusschen bestuur en contrôle. Eenige leden van den Raad worden gecommiteerd tot het controleeren van de rekeningen; dezen krijgen — vervolgens — met uitvoerige instructie een vaste residentie: bij de oprichting van de Rekenkamer te Rijssel in 1386 lezen wij: „avons ordonné et député aucunes personnes notables, nos conseillers et gens de noz comptes pour demourer et faire continuelle residence en nostre ville de Lille”. — Chambre des Comptes, Camer van de Rekeningen is aanvankelijk de aanduiding van de plaats waar de „gens des Comptes” met een vaste residentie en voor een bepaald ressort de rekeningen controleeren. Hieruit zal eerst langzaam een rekenkamer als zelfstandige instelling groeien. De Bourgondische tijd heeft het eindpunt van deze ontwikkeling niet gezien; nog in een ordonnantie van 1537 wordt uitdrukkelijk erop gewezen dat de meesters van de Rekenkamer te Rijssel te beschouwen zijn „comme nos propres officiers domestiques et suivants notre court” en wat Rijssel aangaat: „seulement y tenans résidence à nostre plaisir et rappel” ³⁾). Waarmede weder tot het punt van uitgang is teruggekomen. De verplaatsingen van de Kamers in den tusschenliggenden tijd en de wijze waarop dit geschiedde, zijn een aanwijzing dat deze opvatting niet is losgelaten, al zal zij ten slotte blijken te moeten wijken voor de feiten en de werkelijkheid welke in de zestiende eeuw van de rekenkamers zelfstandige staatscolleges maakten.

* * *

²⁾ Zie: A. Walther, *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I und Karl V* (Leipzig 1909). — Voor de ontwikkeling en geschiedenis der rekenkamers is speciaal te raadplegen: Gachard, *Inventaire des archives des chambres des comptes, précédé d'une notice historique* (Bruxelles 1837), waar de stukken zijn afgedrukt.

³⁾ Walther, *t.a.p.*, blz. 24, nt 1.

De geschiedenis der Nederlandsche rekenkamers gedurende de middeleeuwen worde hier — ter inleiding — kort samengevat ⁴⁾.

In 1386 wordt — naar het voorbeeld van de Rekenkamer van den Franschen koning en van de voor het hertogdom Bourgondië opgerichte Kamer te Dijon — door hertog Philips, graaf van Vlaanderen geworden, een Rekenkamer van Vlaanderen te Rijssel in het leven geroepen, tot welker ressort kwamen te behooren de graafschappen Vlaanderen, Artois, Namen en Henegouwen, na 1477 ook het graafschap Bourgondië. In 1404 richt Antoine van Bourgondië voor zijn hertogdom Brabant een Rekenkamer van Brabant te Brussel op, waaronder later ook Limburg en Luxemburg ressorteeren, — in 1446-7 ten slotte Philips de Goede een Rekenkamer van Holland, Zeeland en Friesland in den Haag. In 1463 vereenigt Philips deze met de Kamer te Brussel, waarna Karel de Stoute in 1473 alle Kamers samenvoegt tot één te Mechelen. Hertogin Maria herstelt in 1477 — meer gedwongen dan vrijwillig — de drie Kamers te Rijssel, Brussel en den Haag. Behoudens een mislukte poging van Philips den Schoone in 1496-7 om de éénheid, door Karel den Stoute beproefd, te herstellen, zijn deze drie Kamers aldus werkzaam gebleven tot in den tijd van den Opstand.

* * *

De tekst der stukken moge de ontwikkeling toelichten. Het is noodig de preciese terminologie vast te leggen en als leidraad te nemen bij de ordening van de ons overgeleverde jetons. Hierdoor wordt het mogelijk voorloopig vast te stellen welke, onder de vele voor de financiëele administratie bestemde jetons met de meest uiteenlopende omschriften, aan de rekenkamers kunnen worden toegewezen. Wij noemen jetons voor: de generaal-meesters van de munt van Vlaanderen; de generaal-meesters van den aartshertog Philips; de munt van Brabant te Antwerpen; de munt van Vlaanderen; de meesters van de munt te Brugge (— van Holland, — van Luxemburg); de Kamer der Financiën; het

⁴⁾ Zie: *Revue belge de Numismatique*, 1921, blz. 200 v. — In dit overigens goede overzicht wordt de fout gemaakt dat de Rekenkamer van Holland is beschreven als in 1477 door hertogin Maria opgericht.

Bureau der Financiën; de lieden der Financiën; de meesters van de munt van Vlaanderen; het Bureel van Vlaanderen en andere administraties.

Wij vermeldden hiervoor reeds den tekst van de ordonnantie van 15 Febr. 1386 (n.s.) waardoor de Kamer te Rijssel is opgericht. In aansluiting daaraan heet het in den beginne: „gens ordonnez sur les comptes” (1386); — „nosdictes gens des comptes, audit lieu de Lille”, „nosdictes gens des comptes à Lille”, afwisselend met „la chambre de nosdiz comptes à Lille” (1402); — „nostre Chambre des Comptes à Lille” naast „lesdictes gens des comptes” (tenzelfden tijde); — „les gens de noz comptes à Lille” (1419); — Philips de Goede omschrijft de instelling van de Kamer te Rijssel aldus dat Philips de Stoute institueerde „la Chambre de ses Comptes” (1433) en „mist sus et institua ladicte Chambre des Comptes” (1455); — „la Chambre de nosdiz Comptes à Brouxelles” (1411); — „meesters van onser Cameren van den Rekeningen van Brabant te Bruessel” (1437); — in de ordonnantie van 24 Mei 1463 is de wil van den hertog: „reformer nostre chambre audit lieu de La Haye”, waartoe: „avons abolie et abolissons nostre Chambre des Comptes à La Haye . . . et ladicte Chambre de noz Comptes avons transmuee et transmuons de nosdiz pais de Hollande, Zelande et Frise, et l'avons jointe et joingnons avec la Chambre de noz Comptes à Bruxelles”; — in 1473 „ordonnons que toutes noz Chambres des Comptes de noz pais de pardeça seront reduites et jointes en une Chambre des Comptes, laquelle nous instituerons et establirons en nostre ville de Malines”.

Wij wezen hiervoor op een ordonnantie van 1537 en hoe deze in haar bewoordingen nog geheel den oorspronkelijken geest ademt. Zoo, als aanwijzing van residentie, ziet ook het besluit van Philips den Schoone van 27 April 1496 de verhouding: „dat die luyden van onsen Cameren vanden Rekeningen van Ryssel, Bruessel en van den Hage in Hollant zullen commen resideren in onse stad^t van Mechelen”⁵⁾.

⁵⁾ Geheel in overeenstemming hiermede is de tekst van een kwitantie van 10 Februari 1497 (n.s.): „Les president et gens des comptes de notre tresredoute seigneur monseigneur larchiduc dautrice duc de bourgoigne etc. ordonnez a lille a present residens a malines” (*Revue belge de Numismatique* 1935, blz. 16).

Dit alles wijst op de onvastheid en het vloeiende van een instelling in wording, op den groei van commissarissen tot een college, en bij de ordening der middeleeuwsche jetons — welke in hoofdzaak slechts de omschriften als toetssteen bieden — moet mede hier een leidraad gezocht worden. Op dezen grond kan dan een aantal jetons, hoewel van rekenkamer niet sprekend, niettemin met stelligheid aan deze instellingen worden toegeschreven.

* * *

Het ontstaan en de geschiedenis der Hollandsche Rekenkamer worde nog eenigszins in bijzonderheden medegedeeld ⁶⁾.

De scheiding van bestuur en contrôle ten aanzien der financiën, naar Fransch voorbeeld door de Bourgondische hertogen hier tot stand gebracht, bestond vóórdien in de Noordelijke graafschappen niet. Vrijwel het geheele financieuzen was onder de leiding gekomen van den tesorier die — tevens een groot deel van het algemeen bestuur voerend — een der aanzienlijkste ambtenaren van den landsheer geworden was. Philips de Goede, heer van deze landen geworden, heeft aan deze verhouding aanstonds een einde gemaakt. In 1432 wordt de contrôle aan den grafelijken Raad en den tesorier onttrokken en worden eenige meesters van de Rekenkamers te Rijssel en te Brussel met het afhooren van de rekeningen der Hollandsche en Zeeuwsche officieren belast. Deze „gecommitteerden” ⁷⁾, „commissarissen” — van wie Berthelemy à la Truye de voornaamste was — hebben in de periode van 1432 tot het overlijden van dezen commissaris in 1446 de rekeningen onderzocht soms te Leiden en te Middelburg, doch naar den regel in den Haag ⁸⁾. Zoo ontstond door traditie een voorlooper van

⁶⁾ Zie: van der Chijs, *De Munten der voormalige graafschappen Holland en Zeeland*, blz. 245, 248, 435, 443; Th. van Riemsdijk, *De oorsprong van het Hof van Holland*, in: *Geschiedk. Opstellen aangeboden aan Robert Fruin* ('s-Grav. 1894), blz. 201-2; dezelfde, *De Tresorie en Kanselarij van de graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beyersche huis* ('s-Grav. 1908), blz. 35, 175 v., 338, 342, 352, 376 v.; R. Fruin, *De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht* ('s-Grav. 1909); T. S. Jansma, *Raad en Rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië* (Utrecht 1932), blz. 68-76, 156 v.

⁷⁾ Zie: Jansma, blz. 68-69; 156 v.; van der Chijs, blz. 391-2, 400, 407.

⁸⁾ Een enkele maal werden Zeeuwsche rekeningen afgehoord te Brussel (1440 en 1441). Zie: Fruin, blz. 3.

de Hollandsche rekenkamer; zelfs wordt van „de camer van de rekeningen van Hollant” gesproken⁹⁾. In het laatst van 1446 wordt deze ontwikkeling afgesloten door de instelling van een afzonderlijke Hollandsche rekenkamer in den Haag, welke in 1447 haar werkzaamheden aanving. De tijdelijk werkzame gecommiteerden worden gevolgd door een vast-bijeenzijnde rekenkamer, welke — behoudens een enkele uitzondering in bijzondere gevallen — tot 1463 in den Haag zetelde¹⁰⁾.

Door ordonnantie van 24 Mei 1463 is deze rekenkamer opgeheven en samengevoegd met die van Brabant te Brussel. In den aanvang was een periode van overgang waarin weder gecommiteerden uit andere kamers de rekeningen uit Holland en Zeeland afhoorden.

In 1473 werden door een ordonnantie van Karel den Stoute van December van dat jaar alle rekenkamers samengevoegd tot één enkele te Mechelen. Kort daarna (ordonnantie van 17 Maart 1477, n.s.) werd dit weder ongedaan gemaakt en zijn de drie rekenkamers hersteld: die van Holland keert terug naar den Haag. Zij is daar tot 1572 gebleven.

* * *

De rekeningen worden, reeds vóór de instelling van rekenkamers, afgehoord met gebruik van jetons. Uit de muntmeestersrekeningen blijkt dat ook de landsheer en zijn raad, of zijn gecommiteerden tot het afhooren van de rekeningen, jetons bezigden. Dit geeft voedsel aan de stelling dat ieder rekende met jetons.

In de verzameling van het Kabinet bevindt zich een jeton van de rekeningen van Vlaanderen, toegeschreven aan graaf Lodewijk van Male¹¹⁾, en in een Vlaamsche rekening van 1375-76 komt een post voor wegens 50 „deniers d'argent qui falloient pour

⁹⁾ Zie: Jansma, blz. 159 nt. 1; van der Chijs, blz. 397.

¹⁰⁾ De kamer „se tenoit en nostre hostel à La Haye” (Gachard, blz. 106); zij heeft steeds gezeteld aan de noordzijde van de Ridderzaal (zie: G. G. Calkoen, *Het Binnenhof van 1247—1747*, in: *Die Haghe*, 1902, blz. 73 v., 155 v.).

¹¹⁾ *Catalogus* no. 1.

geitter les comptes de Monseigneur, livrez au maistres des comptes" ¹²⁾, terwijl de Vlaamsche kamer eerst is opgericht in 1386. — Een zeer vroege jeton, waarschijnlijk terecht gesteld in de periode van 1384-89, dus geruimen tijd vóór de oprichting van de Rekenkamer te Brussel, heeft tot omschrift: Leggeld der Rekeningen-Camer van Brabant ¹³⁾. — Een rekening over 1413 — van belang wegens deze vroege dateering — vermeldt zilveren jetons „délivrés en la chambre des comptes, à Lille, pour jetter et besogner illec pour les affaires de Monseigneur" ¹⁴⁾. — Ook in Holland wordt bij het afhooren der rekeningen vóór de oprichting van de Rekenkamer in 1447 van jetons gebruik gemaakt; een rekening van 1434 bevat een post van 5 mark zilver „dair sy leghgelt af gemaict hebben om de gecommiteerden te hoeren de rekeningen van den officieren van hollant" ¹⁵⁾, — een van 1447-8 een post voor zilveren leggenningen voor de rekenmeesters van de Rekenkamer in den Haag „gelijc van ouden tyden gewoenlyc is" ¹⁶⁾.

Een omschrift „jetons van de rekeningen van Vlaanderen" toont niet aan dat een stuk geslagen is ten gebruike van een „rekenkamer". Het is opgemerkt ¹⁷⁾ en formeel terecht. Het beteekent echter in wezen slechts dat de jeton behoort, zeggen wij behooren kan, tot een periode waarin de financieele contróle nog niet van den landsheerlijken raad is overgegaan naar een zelfstandige organisatie: de rekenkamer. Zoowel de raad als daarna de kamer gebruikten jetons. Hetzelfde geldt ten aanzien van Brabant en Holland. Ook deze vroege jetons zijn in onzen *Catalogus* opgenomen. — Op deze enkele stukken volgt in de vijftiende eeuw een lange reeks jetons, bestemd voor de bij financieel beheer en toezicht betrokkenen, in de eerste plaats voor de rekenkamers. Wij mogen er de aandacht op vestigen dat ook in het oude Frankrijk — voorbeeld voor de Bourgondische hertogen — voor geen

¹²⁾ *Revue de la Num. belge* 1851, blz. 300, nt. 3.

¹³⁾ *Revue belge de Num.* 1885, blz. 298-9.

¹⁴⁾ *Revue de la Num. belge* 1851, blz. 311.

¹⁵⁾ Van der Chijs, *t.a.p.*, blz. 400.

¹⁶⁾ Zie: Jansma, *t.a.p.*, blz. 167, 173.

¹⁷⁾ Door J. Rouyer in: *Revue belge de Num.*, 1876, blz. 384.

administratie zooveel jetons bekend zijn als voor de rekenkamer des konings¹⁸⁾).

* * *

Het is niet de bedoeling, thans bij de eerste publicatie uit de verzameling van het Koninklijk Penningkabinet en uitsluitend voor de jetons van de rekenkamers, de vraag van gebruik, aard en bestemming aan de orde te stellen. Zij dient te worden onderzocht in ruimer verband met de jetons ook van de andere administraties. Oppervlakkig moge de indruk bestaan dat hier klaarheid heerscht, in werkelijkheid bestaat in vele opzichten verschil van meening. Bovendien ontbreken ook overigens vooralsnog de gegevens tot het schrijven van een geschiedenis. — In gemoede: is het aannemelijk — wij spreken zelfs niet over waarschijnlijkheid — dat deze stukken welke een geschiedenis van eeuwen hebben, steeds voor ééNZelfde doel en met ééNZelfde bestemming zijn gemaakt, en van zoo verschillende innerlijke waarde als zij — van goud, zilver en koper bestaande — geweest moeten zijn, voor één en hetzelfde gebruik dienden?

Is de jeton al dan niet in de eerste plaats een rekenmiddel geweest? Rekende inderdaad ieder met jetons en heeft het gebruik van arabische cijfers in de zestiende eeuw hierin een wijziging veroorzaakt? Deze en andere — nog steeds omstreden — vragen blijven voorloopig onbeantwoord. Vaststaat dat langzamerhand het gebruik als rekenmiddel afnam, dat echter het geven van jetons een vorm van gratificatie bleef. Eveneens dat zij in den aanvang zich van de medailles onderscheidden, later echter herinneringsstukken werden: historische jetons welke een belangrijk feit van het jaar vereeuwigden en soms zelfs de reeks der medailles vermogen aan te vullen.

* * *

De jetons voor de rekenkamers gedurende de eerste, thans — in den hierna volgende*n* *Catalogus* — beschreven periode der late-

¹⁸⁾ De voor het hertogdom Bourgondië werkzame rekenkamer te Dijon heeft haar eigen jetons. Zie: Dugniolle, *Le jeton historique*, no. 76; J. Rouyer et E. Hucher, *Histoire du jeton au Moyen-âge* (Paris 1858), blz. 23, 138, no. 51. — Verzameling van het Kabinet: Inv. no. 50 (zeer slecht exemplaar).

middeleeuwen, welke afgesloten wordt met de meerderjarigheid van Karel V om daarna in een tweede periode, die der Renaissance, over te gaan, verdienen ter inleiding een nadere algemeene beschouwing.

Besteld door de Kamer, gemaakt „ter ordinantie” van de Kamer, worden de jetons vervaardigd met stempels „gestoken” door de ijzersnijders der munthuizen, in die munthuizen geslagen en door de muntmeesters in hun rekeningen gebracht. Zij zijn bestemd voor het dagelijksch gebruik en — waarschijnlijk vooral de zilveren — als emolument voor de rekenmeesters. De rekeningen der muntmeesters zijn hier de eerste bron voor onze kennis.

De heeren van de rekenkamer ontvangen jetons voor hun gebruik: „pour l'usage des president et gens desdits comptes”¹⁹⁾, en voor „huer gewoenlicke jaerlicxe leggelt” „uut redene van hueren dienst ende officie”²⁰⁾. Zij krijgen bovendien — blijkens de rekeningen — een „dicken penninck van goud”, wegende 1 ons, gelijk men gewoon is te geven aan hen die de rekeningen hooren van nieuwe munten²¹⁾.

De hoeveelheden, zoo zilver als koper, loopen zeer uiteen, doch worden met de tijden aanzienlijk. Om enkele voorbeelden te noemen: de kamer van Brabant ontvangt in 1431 300 zilveren en 300 koperen, in 1435 400 zilveren en 1200 koperen, in 1452 500 zilveren en 2900 koperen, in 1467 2400 stuks van letton en in 1471 3500 van hetzelfde metaal²²⁾, — die van Holland in de jaren 1482-5 1200 koperen²³⁾. — In de verzamelingen, ook in die van het Penningkabinet, zijn zilveren zeer schaarsch. De oudst

¹⁹⁾ *Revue de la Num. belge* 1853, blz. 173, 174, 177, en vele andere voorbeelden.

²⁰⁾ Van der Chijs, *t.a.p.*, blz. 493, 476.

²¹⁾ Van der Chijs, *t.a.p.*, blz. 401, 434, 493. — Zie over deze „emolumenten van hueren officien”: *Revue belge de Num.* 1935, blz. 13 v., 1937, blz. 25 v. — De „dikke penning” komt — hoewel herhaaldelijk door de landsheeren afgeschaft — nog voor in de zeventiende eeuw: *Revue belge de Num.* 1939, blz. 8.

²²⁾ J. Rouyer et E. Hucher, *t.a.p.*, blz. 21 v.

²³⁾ Van der Chijs, *t.a.p.*, blz. 477.

bekende is een jeton van de „Chambre aux deniers” van den koning van Nayarre uit het begin der 14e eeuw ²⁴⁾).

* * *

Het maken van de stempels door de snijders van de munt en het slaan van de jetons in de munthuizen verklaart den muntstijl van deze stukken: een vorm en voorstellingen ²⁵⁾ welke aan die der munten denken doen. Zij zijn zelfs van beter maaksel en zij worden meer en meer tot een model van graveerkunst. De ijzer-snijder, maker van een stempel, is — zooals in de late-middeleeuwen te verwachten was — handwerksman en zoo hij zijn vak kent, geeft hij vaak kleine kunststukken. — De iconographie gedurende deze periode waarin in onze landen de Gothiek uitbloeiende en de invloed der Italiaansche Renaissance nog nauwelijks werkt, rechtvaardigt een afzonderlijke beschouwing. Hierbij worde, in het algemeen, bedacht dat de gebruikskunst — door haar, voor vroegere tijden kenmerkende vastheid van stijl en een iconographie welke, gebonden door de eischen der Kerk en de traditie van het vorstenhuis, weinig ruimte liet voor fantasie — achterlijk is ten opzichte van de groote kunst.

De omschriften zijn in het algemeen in het Fransch, ook voor de Hollandsche kamer, wat afwijkt van de in dezen tijd Latijnsche omschriften der munten. Een enkele maal komt een Latijnsche of een Nederlandsche spreuk voor: SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM; — DILIGITE IUSTICIAM QVI IUDICATIS TERRAM; — HOVDT MAAT IN ALLE DINGEN; men vindt deze laatste ook in het Latijn. Een steeds voorkomende regel is de Fransche: QVI BIEN IETTERA LE COMPTE TROUVERA.

Jaartallen zijn, gelijk op de munten, ook op de jetons gedurende de middeleeuwen zeldzaam. Enkele voorbeelden zijn te noemen (1482 en 1490 voor Holland); — vanaf 1500 neemt het gebruik toe. Voor den tijd van de groote Bourgondische hertogen ontbreekt dus deze eerste, meest aangewezen, grondslag voor een chronologische ordening van stukken. Een tweede, des landsheeren

²⁴⁾ Zie: *Revue Numismatique*, 1897, blz. 509 v.

²⁵⁾ Zie hierna nog bijzonderheden hierover.

naam, ontbreekt aanvankelijk eveneens; eerst hertogin Maria wordt een enkele maal genoemd, onder Philips den Schoone neemt het toe. — Worden naam en titel van den landsheer vermeld, dan geschiedt dit meestal in het Latijn ²⁶⁾).

De voorstellingen zijn weinig varieerend. Bijna geen, die niet op heraldiek gebouwd is, in dezen feodalen Staat, en talrijk zijn de teekenen en emblemen van de Bourgondische Orde van het guldenvlies. Een leeuw — zittend, of gehelmd, soms met bannier — vooral bij de oudere, is ook heraldisch. — Voorstellingen op munten welke geheel overeenkomen met die op jetons, zijn: het wapen in het geheele veld van de „vierlanders” ²⁷⁾, — het wapen, omhangen door de keten van het Guldenvlies, van de zilveren „vliezen” van 1499, — het Bourgondisch kruis van de zilveren „realen” van Philips den Schoone (en Karel V) met Johanna ²⁸⁾. — Wij geven op plaat 1 een achttal wapens:

- 5 Philips de Goede en Karel de Stoute, — vierlander-type.
- 6 Hetzelfde in ruitvorm.
- 7 Maximiliaan en Philips, — vierlander-type.
- 8 Hetzelfde in wapenschild.
- 9 Maximiliaan, — rijksadelaar.
- 10 Philips de Schoone, gehelmd wapenschild.
- 11 Wapenschild met leeuw, in tuin.
- 12 Karel V (1518).

De beelden, aan de Orde van het guldenvlies ontleend, en verdere Bourgondische emblemen (zooals de gekruiste stokken) ²⁹⁾

²⁶⁾ Zie: *Catalogus* 18 v., 42 (Philips de Schoone); 55 (Maximiliaan en Maria).

²⁷⁾ De vierlander is de in 1433 in de Bourgondische staten ingevoerde en sedert het begin van 1434 geslagen stuiver, welke — met onderbrekingen door de vuurijzers — gedurende den verderen loop der middeleeuwen geslagen werd.

²⁸⁾ Vgl. *Catalogus* no. 7, 24, 30, 33, 38, 50.

²⁹⁾ Dit embleem — de gekruiste stokken (het Bourgondisch kruis) door het vuurijzer — dat speciaal voorkomt op de jetons van de Hollandsche en de Brabantsche kamer, wordt op de bekende gravure van Dürer (de Vaandrig; Bartsch-87) anders voorgesteld en wel met twee vuurijzers tusschen de stokken. — Vgl. *Catalogus* no. 7, 33, 50-1.

passen bij deze heraldiek. De beschermheilige van Bourgondië, St. Andries, die op het goudgeld sedert Philips den Goede regelmatig voorkomt, wordt daarentegen op jetons zelden aangetroffen; niet op die der rekenkamers ³⁰⁾.

De gelijkheid van wapens bij opvolgende landsheeren maakt — naast het ontbreken van een jaartal en van den naam — een behoorlijke chronologische ordening onmogelijk en een aanwijzing van jetons tot historische gebeurtenissen — zooals niettemin vele schrijvers beproeven — in de meeste gevallen eigenlijk tot fantasie. Wij meenen ons hiervan voor deze eerste periode te moeten onthouden. — Een dit alles nog vermeerderende bron van onzekerheid is het feit dat niet zelden combinatie van niet-bijeenhoorende stem-pels als vóór- en keerzijde aangetroffen wordt. — Men moet gestadig de gedachte in den geest houden dat verschillende niet opgeloste — en waarschijnlijk voorloopig ook niet op te lossen — vraagstukken bestaan blijven.

Wanneer hiermede bedoeld wordt een werkelijke, iconographische beteekenis hebbende, beeltenis — is het slechts een zeer enkel portret dat — onder invloeden welke uit Italië naar Frankrijk en deze landen gaan — in de latere middeleeuwen op munten voorkomt. In ons land vinden wij een tweetal onzekere testons met beeltenissen van hertog Karel van Gelre ³¹⁾. — De *jetons* gaan in dit opzicht, al blijven ook hierop de portretten schaarsch, aan de munten vooraf; een verklaring hiervan is niet gevonden, wellicht heeft men aan bloot toeval te denken. Vóór de meesterstukjes, welke later de Renaissance hier brengen zal, staan enkele reeds merkwaardige afbeeldingen van Maximiliaan en Philips den Schoone, en dubbelportretten van Philips met Johanna en met koning Ferdinand den Katholieke (Zie 1-3 van de bijgevoegde plaat 1).

* * *

³⁰⁾ Zie: *Collection Feuardent*, no. 13594, 13598, 14618, 14621.

³¹⁾ Zie: *Jaarboek Kon. Ned. Genootschap M. en P.*, XXXV (1948), blz. 67 (met afb.).

In de hierna beschreven reeks zijn opgenomen ook die vroege jetons welke kennelijk bij het afhooren van rekeningen door den landsheer en diens raad gebruikt zijn vóór de oprichting van een afzonderlijke rekenkamer welke met de contrôle van het financieel beheer was belast. Deze jetons onderscheiden in gebruik en strekking zich in niets van de er op volgende voor de rekenkamers. Zij zijn slechts weinig in getal.

Twee groepen worden hieraan nog toegevoegd.

Vooreerst ³²⁾ die — het talrijkst — welke, naar men met stelligheid zal moeten aannemen, voor een der rekenkamers bestemd waren, doch waarvan — althans voorloopig — niet met zekerheid te zeggen valt voor „welke” van die rekenkamers. Zij dienen zich aan als jetons „pour la chambre des comptes”, zonder meer of met een ons niet helpende toevoeging b.v.: van aartshertog Philips. — Het soms op stukken van deze groep voorkomende jaartal, zooals 1505 en 1506, sluit de mogelijkheid uit te denken dat het jetons zouden zijn uit de perioden dat, door de vereeniging van de rekenkamers te Mechelen, slechts één dergelijk college in functie was: in de zestiende eeuw waren deze voorbij. Ook het voorkomen van het muntteken van een der ateliers — b.v. de lelie van het Vlaamsche — is niet voldoende om als meer dan een aanwijzing te gelden. — Nog twijfelachtiger zijn eenige exemplaren, welke zich aandienen als jetons van „het bureau der rekeningen” ³³⁾.

De tweede hier bedoelde groep ³⁴⁾ wordt gevormd door een aantal jetons van de laatste met wereldlijk gezag bekleede bisschoppen van Utrecht. Een rekenkamer hebben deze Utrechtsche landsheeren niet gehad; men mag aannemen dat de van hen bekende jetons bestemd waren — in elk geval óók — dienst te doen bij het opnemen van rekeningen der comptabele officieren door den bisschop en diens raad. Waar en hoe worde voorloopig als vraag gesteld zonder dat naar een antwoord wordt gezocht. Van sommige van deze jetons wordt zelfs in twijfel getrokken of

³²⁾ *Catalogus* no. 60-70.

³³⁾ *Catalogus* no. 68-70.

³⁴⁾ *Catalogus* no. 71-6.

zij wel geslagen zijn tijdens het leven van den heer aan wien zij toegeschreven worden.

Deze bisschoppen, vorstenzonen die zich met alle praal te omgeven wisten, vinden hun naam verbonden aan enkele jetons, welke ons in reeds vroeg doorgedrongen renaissance-stijl spreken brachten en een schoon en picturaal, in kunsthistorisch opzicht belangrijk portret³⁵⁾ van bisschop Philips van Bourgondië (1524-8). De middeleeuwen zijn hier voorbij.

³⁵⁾ Zie no. 4 van plaat 1.

CATALOGUS

REKENKAMER VAN VLAANDEREN, TE RIJSSEL.

1. Vz. wapenschild met leeuw in een cirkel van 8 bogen.
+ (IEC)TOIRS ° (D ° CO)MPTES ° D ° FLAD'S.
Kz. wapenschild (half: naar links loopende leeuw; half: 4 leeuwen) in een cirkel van 8 bogen.
+ COMPTES ° IECTES ° SEVREMENT.
Inv. n°. 15. — Dugniolle n°. 43; *Revue belge de Num.* 1876, blz. 382—4 (met afb.): toegeschreven aan Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen. — De spreuk op de Kz. komt voor op de oudste Fransche koninklijke jetons, bv. *Collection Feuardent* no. 11507, 11509, 11551b.
2. Vz. wapenschild Bourgondië in een cirkel van 8 bogen.
+ IECTOIRS ° D' ° COMPTES ° D' ° FLAND'.
Kz. wapenschild Bourgondië—Vlaanderen in een cirkel van 8 bogen.
+ COMPTES ° IECTES ° SEVREMENT.
Inv. n°. 18. — Dugniolle n°. 21: toegeschreven aan hertog Philips den Stoute. — Ander ex. Inv. n°. 19. — Vergl. *Collection Feuardent* n°. 13574.
3. Vz. gestyleerd wapenschild; aan elke zijde een vuurijzer.
+ LEGPENNINGEN ... OME * TBVREEL
Kz. leeuw met banner.
+ VANDER * REKENINGHEN * VA' * VLANDRE *
Inv. n°. 197. — Dugniolle n°. 328. Waarschijnlijk uit den tijd van Philips den Schoone. — Variatie: Inv. n°. 198.

De nummers met een ster zijn afgebeeld op pl. 2—4.

4.* Vz. gehelmde leeuw.

+ IETT ♠ DE ♠ LA ♠ CANBRE ♠ DES ♠ CO'TES

Kz. naar links loopende leeuw.

+ DV ♠ DVC ♠ DE ♠ BG ♠ CONTE ♠ DE ♠ FLAN.

Inv. n°. 199. — Dugniolle n°. 330 (vgl. n°. 331, 332).

5. Vz. gekroonde buste van Maximiliaan.

(kroon) IETTOIERS ♠ POVR ♠ LE ♠ CANBRE ♠ DES ♠ CO'

Kz. gekroond wapenschild, aan elke zijde een vuurijzer met vonken.

(kroon) DV ♠ ROI ♠ DES ♠ RONMAINS ♠ ESTANT ♠ A ♠ LIL'.

Inv. n°. 219 (Dugniolle n°. 369); — van Mieris, I, blz. 206 (op 1488). — Vz. zie: pl. 1, no. 1.

6.* Vz. adelaar onder welks vleugels de wapenschilden van Philips den Schoone en Johanna.

(kroon) IETOIRS x PO x MES x SINNVRS x DE x CONTE A
LILE x 3

Kz. wapenschild met leeuw van Vlaanderen, rustend op Bourgondisch kruis, waaromheen vuurijzers.

(kroon) IETOIRS x POVR x LA x MONOIE x DE x FLANDRES x

Inv. n°. 573. — Dugniolle n°. 870; van Mieris, I, blz. 390. 3. — Variaties: Inv. n°. 574, 575.

7. Vz. gelijk vorig nummer.

Kz. Bourgondisch kruis, gedekt door vuurijzer en omringd door 3 gekroonde wapenschildjes (Castilië, Leon en Grenada) en guldenvlies.

CHARLES x ARCHIDVC x DAVTRICE + ISIO x + x

Inv. n°. 616. — Dugniolle n°. 926. — Kz. type van den zilveren reaal van Philips den Schoone en Johanna.

REKENKAMER VAN BRABANT.

8. Vz. wapenschild (gevierendeeld lelie-leeuw) in een cirkel van 8 bogen.

.... TOIRS : D : COMPTES : D : BRABAN.

Kz. helm met lelie in een cirkel van 8 bogen.

.... COMPTES : IECTES : SEVREMENT.

Inv. n°. 29. — Dugniolle n°. 36; *Revue de la Num. belge* 1869, blz. 441 (met afb.); *Collection Feuardent* n°. 14130.

— Wapen aan de Vz. is dat van hertog Antonie van Bourgondië.

- 9.* Vz. wapen in ruitvormig schild; ter zijde een vuurijzer met vonken.

(vuurijzer waaronder klaverblaadje) IETTOIRS ✕ POVR ✕ LES ✕ COP'ITES
✕ EN ✕ BRAB.

Kz. vuurijzer waaronder een brandend boschje.

✕ QVI ✕ BN' ✕ GETTERA ✕ LE ✕ COMPTE ✕ TROVVERA.

Inv. n°. 59. — Dugniolle n°. 86.

10. Vz. guldenvels waaronder 3 vuurijzers.

(vuurijzer) IE ✕ SVI ✕ A LA ✕ CHAB ✕ DES ✕ COPTES ✕ EN ✕ BRAB.

Kz. hol wapenschild; ter zijde: C.

(vuurijzer waaronder klaverblaadje) QVI ✕ BIEN ✕ IETRA ✕ LE ✕ COMPTE
✕ TROVERA.

Inv. n°. 87. — Dugniolle n°. 140—141. — Variatie (op Kz. ter zijde van het schild: alfa): Inv. n°. 62 (Dugniolle n°. 95). — Vz. zie: pl. 1, n°. 6.

11. Vz. wapen in ruitvormig schild.

(vuurijzer waaronder klaverblaadje) IETTOIRS ✕ POVR ✕ LES ✕ COMPTES
✕ EN ✕ BRAB.

Kz. gelijk vorig nummer; ter zijde van het schild: 3

Inv. n°. 80. — Dugniolle n°. 123.

- 12.* Vz. gelijk nummer 9.

Kz. kruis van 4 vuurijzers met vonken.

(vuurijzer, waaronder 3 bl. bloempje) DEVS ✕ NOSTER ✕ SIT ✕ SEMPER
✕ NOBISCVM.

Inv. n°. 63. — Dugniolle n°. 96; auctie-cat. L. de Coster (Brux. 1885), n°. 2 (in zilver); A. de Witte, *Catalogue des poinçons et matrices* (Brux. 1912), blz. 25, n°. 1. — Ander ex. Inv. n°. 64.

13. Vz. naar links zittende leeuw in een cirkel van 10 bogen.
 + IETTOIRS x POVR x LES x COPTES x EN x BRAB.
 Kz. wapenschild in een cirkel van 10 bogen.
 + QVI x BIEN x IETRA x LE x COMPTE x TROVERA.
 Inv. n°. 85. — Dugniolle n°. 146—147; *Revue belge de Num.* 1898, blz. 54, n°. 3 (met afb.); auctie-cat. L. de Coster (Brux. 1885), n°. 1 (in zilver). — Type van den een/derde gouden leeuw van Philips den Goede, geslagen krachtens instructie van 11 Juni 1454. — Variaties: Inv. n°. 74—6, 84, 86, 119—122 (Dugniolle n°. 114).
14. Gelijk vorig nummer, doch ander omschrift op Vz.
 Vz. ... IETTOIRS x POVR x LE x CAMBRE x DES x COPTS.
 Inv. n°. 114. — Vgl. Dugniolle n°. 164.
15. Vz. wapen van Bourgondië in het geheele veld (vierlander-type).
 GETTOIRS o POVR o LES o COMPTES o EN o BR...
 Kz. 2 gothische letters M, waaronder B.
 + QVI o BIEN o IETT' o LE o CO'PTE o TROVVERA.
 Inv. n°. 140. — Dugniolle n°. 236; J. Rouyer et E. Hucher, *Histoire du jeton au Moyen Age* (Paris 1858), blz. 143 (n°. 64), met afb. — Vz. type van den vierlander, het eerst geslagen door Philips den Goede in 1434; blijkens de Kz. toe te schrijven aan hertogin Maria. — Variatie: Inv. n°. 139 (Dugniolle n°. 235), op Kz. letter F.
- 16.* Vz. guldenvlies met kroon en vuurijzers.
 + VIVE o LE o NOBEL o DVC o MAXI o Z o MARIA o AVSTRIE o
 Kz. wapenschildjes van AVSTRIE - BRABAN - LIMBVRG.
 + GETTOIRS o POVR o LES o COMPTES o EN o BRABNTi o H o *
 Inv. n°. 148 (zilver). — Dugniolle n°. 251.
- 17.* Vz. wapenschild in cirkel met vele bogen.
 + VIVE o LE o T'S NOBLE o ARCHIDVC o DAVSTRICHE o Z.
 Kz. gebloemd kruis; in het hart: M.
 + IECTOIRS o POVR o LES o COMPTES o EN o BRA'.

Inv. n°. 317. — Dugniolle n°. 496. — Ander ex.: Inv. n°. 318. — Inv. n°. 163: eene zijde gelijk Kz. van dit nummer; andere zijde: gekroonde M, omringd door keten van Guldenvlies; omschrift: GECTOIRS ° PO' ° LE ° BV' — EAV ° DES ° FINANCES.

18.* Vz. wapen in het geheele veld (vierlander-type).

(kroon) PH'S * ARCHDVX * AVSTRIE * DVX * BVRGVNDIE *
BRA' * Z.

Kz. twee letters (I en C) met band verbonden in een cirkel van 8 bogen.

(Geld. kruis) IECTOIRS * DES * GENS * DES * COMPTES * EN *
BRABA'.

Inv. n°. 274. — Dugniolle n°. 432; *Revue belge de Num.* 1898, blz. 59, n°. 6 (met afb.); auctie-cat. L. de Coster (Brux. 1885), n°. 22 (in zilver). — De letters op de Kz. van dit en volgende nummers, zijn initialen van rekenmeesters¹⁾. — Variatie: Inv. n°. 338 (Dugniolle n°. 522).

¹⁾ Zie over namen en initialen van rekenmeesters en ook van officieren der rekenkamers van Brabant en Holland onder Philips den Schoone en gedurende den aanvang der regeering van Karel V: *Revue belge de Num.* 1921, blz. 201—2; 1898, blz. 56 v. — Zie voor Holland nummers 50 en 51.

De volgende stukken voeren een naam:

18a. Vz. tegenover elkander zittende griffoen en leeuw, waartussen teekenen van de Orde van het Guldenvlies.

+ IECTOIRS ° POVR ° LES ° COMPTES ° EN ° BRABAT.

Kz. twee gekruiste stokken door vuurrijzer, met teekenen van de Orde.

+ PAX ° DNI' ° SIT ° SE'PER ° NOBISCV' ° SVWEELS.

Inv. n°. 174. — Dugniolle n°. 290. — Zie voor type Vz. *Revue belge* 1876, blz. 399—400 (Pl. XXIV, 15). — Dugniolle n°. 157 is dezelfde jeton. — Zegher Suweels was rekenmeester onder Philips den Schoone.

19. Zelfde type, doch Kz. zonder cirkel van bogen.

Inv. n°. 337 (Dugniolle n°. 519) met P en S; Inv. n°. 339 met C en H; Inv. n°. 411 met R en C.

20. Vz. wapen gelijk nummer 18.

(kroon) PHS * DEI * GRA * ARCHID * AVSTE * DVX * BVRG * BRA' *

Kz. kruis, ter zijde twee letters (A en L) in een cirkel van 8 bogen.

Omschrift gelijk nummer 18.

Inv. n°. 351. — Dugniolle n°. 556; *Revue belge de Num.* 1898, blz. 58, n°. 4 (met afb.). — AL waarschijnlijk initialen van rekenmeester Alard de Laporte; vgl. *Revue de la Num. belge* 1852, blz. 282 noot 2 (100 zilveren jetons voor „maistre Alard de la Porte, conseiller de Monseigneur et maistre des comptes”) en nummer 25.

21. Vz. gelijk vorig nummer.

Kz. staande vrouw, ter zijde 2 letters (G en B).

(Geld. kruis) IECTOIRS + DES + GENS + DES + COMPTES + EN + BRAB' X

Inv. n°. 415. — Dugniolle n°. 643 v.; *Revue belge de Num.* 1898, blz. 59 n°. 5 (met afb.). — G — B waarschijnlijk initialen van rekenmeester Gilles de Busleyden. — Auctie-cat. L. de Coster (Brux. 1885), n°. 24 (in zilver).

- 22.* Vz. gelijk nummer 18.

Kz. staande vrouw, ter zijde 2 letters (I en H) doch anders geplaatst dan vorig nummer.

- 18b. Dezelfde, doch Kz. ... VVCHT.

Inv. n°. 89. — Dugniolle n°. 158. — Claes de Vucht werd rekenmeester in 1467.

- 18c. Dezelfde, doch Kz. ... MEERBEKE.

Inv. n°. 175. — Verscheiden leden van deze familie zijn in dezen tijd in de rekenkamer van Brabant.

(Geld. kruis) IECTOIRS * DES * GENS * DES * COMPTES * EN *
BRAB'CE.

Inv. n°. 416. —

- 23.* Vz. gekroond wapenschild, ter zijde 2 letters (P en I).

(hand) IN * OMNIBVS * RESPICE * FINEM * ANNO * 1500 (hand)

Kz. twee letters (L en Q) met band verbonden, zonder cirkel van bogen.

Omschrift gelijk vorig nummer.

Inv. n°. 460. — Dugniolle n°. 709. — De hand is het muntteeken van Antwerpen.

24. Vz. gekroond wapenschild; omhangen door keten van Gulden-vlies.

* PH'S * DEI * GRA' * ARCH' — D' * AVST'E * DVX * B'G' *
B'

Kz. twee letters (P en W) zonder band, in cirkel van 8 bogen.

Omschrift gelijk vorig nummer.

Inv. n°. 417. — Dugniolle n°. 648. — Vz. type van de zilveren „vliezen”. — Variatie: Inv. n°. 418 (Vz. wapenschild, gedekt door helmteeken).

25. Vz. gekroond wapenschild.

PH'S * ET * IOH'ANA * DEI * GRA' * REX * ET * REGINA.

Kz. kruis, ter zijde twee letters (A en L) in een cirkel van 8 bogen.

(Geld. kruis) IECTOERS * DES * GENS * DES * COMPTES * EN *
BRABA'.

Inv. n°. 525. — Dugniolle n°. 814. — Vgl. nummer 20.

26. Vz. gekroond wapenschild.

+ PHS + DEI + — + GRA + REX.

Kz. twee letters (I en E) met band verbonden.

(Ietie) IECTOIRS † DES † GENS † DES † COMPTES † EN †
BRA † 1506.

Inv. n°. 565. — Dugniolle n°. 856—8. — Variaties: Inv. n°. 564 (letters S — L), n°. 566 (letters P — S).

27. Vz. gelijk nummer 25.

Kz. twee letters (I en E) met band verbonden in een cirkel van 8 bogen.

(Geld. kruis) IECTOIRS * DES * GENS * DES * COMPTES * EN * BRABA'.

Inv. n°. 509. — Dugniolle n°. 787. —

28. Vz. wapenschild, waarboven vuurijzer met vonken.

(hand) DILIGITE * IVSTICIAM * QVI * IVDICATIS * TARRAM.

Kz. twee letters (R en C) met band verbonden.

(Geld. kruis) IECTOIRS * DES * GENS * DES * COMPTES * EN * BRAB'.

Inv. n°. 360. — Dugniolle n°. 567. — TARRAM is mislag voor TERRAM. — De spreuk op de Vz. is die van de „vliezen” van Philips den Schoone en Karel V (minderjarigheid).

29. Vz. negen wapens en wapenschilden.

(kroon) KAROLVS * PRINCEPS * HISPANIE * ARCH'DVX * AVS'.

Kz. weegschaal omringd door bloemen.

(vuurijzer met vonken) IETTOIRS † DES † GENS † DES † COMPTES † A † BRV...

Inv. n°. 626. — Dugniolle n°. 935. — Zie: nummer 35.

30.* Vz. Bourgondisch kruis door vuurijzer, met 4 wapenschildjes (leeuw).

(Geld. kruis) IECTOIRS • DES • GENS • DES • COMPTES • A • BRVXEL.

Kz. twee letters (P en S) met band verbonden.

Inv. n°. 667. — Dugniolle n°. 988. — Variaties: Inv. n°. 668—674 (Dugniolle n°. 989—993), met letters G—B, L—G, R—C.

31. Vz. gelijk vorig nummer.

Kz. monogram van Christus: IHS.

(Geld. kruis) EXALTATVM • EST • (Geld. kruis) NOMEN • EIVS • SOLIVS.

Inv. n°. 675. — Dugniolle n°. 994; *Revue de la Num. belge* 1872, blz. 215 (met afb.).

32. Gelijk vorig nummer doch Kz. ander omschrift.

(Geld. kruis) SOLA + MISERIA + CARET + INVIDIA + ANNO + D'.

Inv. n°. 676. — Dugniolle n°. 995.

33. Vz. gekroond wapenschild.

* DILIGITE x IVSTICIA x — x QVI x IVDICAT x TERAM.

Kz. Bourgondisch kruis door vuurijzer, met 3 wapenschildjes en Guldenvlies.

(kroon) IECTOIRS † DES † GENS † DES † COMPTES † EN
† BRA † 1513.

Inv. n°. 695. — Dugniolle n°. 1018 v. — Variatie: Inv. n°. 694. — Kz. type van den zilveren „reaal” van Philips den Schoone en Johanna (zie nummer 7).

34. Vz. gelijk vorig nummer.

Kz. Bourgondisch kruis door vuurijzer, met bloemranken.

(Geld. kruis) IECTOIRS † DES † GENS † DES † COMPTES †
EN † BRA'E † 1513.

Inv. n°. 698. — Variatie: Inv. 696 (dubbele dikte, wellicht nagegoten).

- 35.* Vz. weegschaal omringd door bloemen.

(vuurijzer met vonken) IETTOIRS † DES † GENS † DES †
COMPTES † A † BRVX.

Kz. gekroond wapenschild.

(twee gekruiste stokken) QVI * BIEN * IECTERA * LE * COMPTE *
TROVVERA * 1518.

Inv. n°. 748. — Dugniolle n°. 1083. — Variaties: Inv. n°. 745, 746, 747, 749, 750. — Zie: nummer 29.

REKENKAMER VAN HOLLAND.

36. Vz. wapen in het geheele veld (vierlander-type).

(vijfbladig roosje) IETTOIRS x POVR x LE x CAMBRE x DES x
COPTES.

Kz. loopend schaap.

(vijfbladig roosje) QVI x BIE' x IETTRA x LE x COMPTE x
TROVVERA.

Inv. n°. 79. — Dugniolle n°. 121; Rouyer et Hucher,
blz. 137 (n°. 47). — Muntteken van Dordrecht; blijkens
wapen uit den tijd van Philips den Goede of Karel den
Stoute. — Variatie: Inv. n°. 78. — Vz. zie: pl. 1, n°. 5.

37. Vz. wapen in het geheele veld (vierlander-type).

+ IET * POVR * LES * COMPTS * EN * HOLL'.

Kz. twee M, door band verbonden.

+ HALT * MAES * IN * ALLEN * DINGE'.

Inv. n°. 142. — Dugniolle n°. 243. — MAES een misslag
voor MAET. — Blijkens wapen uit den tijd van hertogin
Maria. — Variatie: Inv. n°. 143.

- 38.* Vz. gekroond wapenschild, omhangen door keten van het
Guldenvlies.

(Geld. kruis) IET' x P' x LES x MRS' x DE x COMPTES +
E' + HOL'.

Kz. gebloemd kruis; in het hart een letter (L).

(Geld. kruis) SE x VOS x FAILLES x LE + RECOMPTES x

Inv. n°. 340. — Dugniolle n°. 524. — Variatie: Inv. n°. 243 (Dugniolle n°. 403), op Kz. letter: P. — Vz. type
van de zilveren „vliezen”.

- 39.* Vz. wapenschild in cirkel van 8 bogen.

(Geld. kruis) IETT' * PO' * LA * CAMBRE * DES * OPTES * EN *
HO. (interpunctie: klaverblaadje).

Kz. drie gestyleerde vuurijzers; in het midden een letter (L).

(Geld. kruis) SEVREMENT * IETT * LE * COMPT * TRYVER.

Inv. n°. 341. — Dugniolle n°. 526.

40. Vz. naar links klimmende leeuw met dubbelen staart.

(Geld. kruis) IETT * POVR * LES * OPTES * EN * HOL

Kz. Christusfiguur, ter zijde 1482.

... (IACIA ?) * CVRAM * TVAM * IN * DOMINO.

Inv. n°. 182. — Dugniolle n°. 296, 297; van Mieris, I, blz. 161, 1. — Variaties: Inv. n°. 180, 181. — Onder den leeuw soms een letter.

41. Vz. wapenschild in cirkel van 3 bogen, omringd door 3 vuurijzers en 3 kleine arenden.

(Geld. kruis) IET' o P' o LES o MRS' o DE o COMP'TES o E' o HO'.

Kz. gekroond schild met rijksadelaar; ter zijde van het schild 14—90.

(arendje) SE o VOS o FAILLES o LE o RECOMP'TES.

Inv. n°. 245. — Dugniolle n°. 410 (vgl. n°. 401 v., 408-9).

— Variaties: Inv. n°. 246, 247. — Zie: pl. 1, n°. 9.

- 42.* Vz. wapenschild waarboven (recht of schuin) helm met kroon en helmteekens.

+ PH'S + DEI + GRA + ARCID' + AVS' + DVX + BG' + CO' + HOL' +

Kz. vrouw, gezeten tusschen 2 bloeiende struiken.

⌘ IETT' + POVR + LA + CAMBRE + DES + COMPTE + DHOL'.

Inv. n°. 404. — In verschillende variaties; toegeschreven aan de inhuldiging van Philips den Schoone in Holland (1497). — Inv. n°. 396—404; Dugniolle n°. 620—4; van Mieris, I, blz. 293.

43. Vz. gelijk vorig nummer, doch interpunctie een lalie.

Kz. gebloemd kruis; in het hart: muntteeken van Dordrecht (⌘).

⌘ IETT' + POVR + LA + CAMBRE + DES + COMPTE + DE + HO.

Inv. n°. 405. — Dugniolle n°. 628; van Mieris, I, blz. 293, 3. — Toegeschreven aan dezelfde gelegenheid als vorig nummer. — Variatie: Inv. n°. 406 (Dugniolle n°. 629), met misslag: ICTT.

44. Vz. tegenover elkander gestelde gekroonde busten van Philips den Schoone en Johanna; daartusschen een bloem (munt-teeken van Dordrecht).

⌘ IETT + POVR + LA + CAMBRE + DES + COMPTE' + DE + HOL' +

Kz. ruitvormig wapen van Philips en Johanna.

+ SIT + NOMEN + DOMINI + BENEDICTVM +

Inv. n°. 368. — van Mieris, I, blz. 281, 2: toegeschreven aan huwelijk (1496). — Variaties: Inv. n°. 366, 369, 388; vgl. Dugniolle n°. 583, 585. — Inv. n°. 369 misslag: ICTT. — Een gelijke jeton voor het bureau van de aarts-hertogin: Dugniolle n°. 584. — Vz. zie: pl. 1, n°. 2.

45. Vz. gelijk vorig nummer, doch onder de afsnede: 3 kruisjes.

⌘ IETT · POVR · LA · CAMBE · DES · COMPTE · DE · HOLLA (interpunctie een lelie).

Kz. gekroond wapenschild (rijksadelaar), omhangen door keten van het Guldenvlies.

· HALT · MAETS · IN · ALLE · DING (interpunctie een lelie).

Inv. n°. 442. —

46. Vz. gekroond wapenschild; ter zijde in het veld: een letter (V).

(kruis tot kroon behoorend) IETT · POR · LA · CAMBRE · DES · COMPTE · DE · H (interpunctie een lelie).

Kz. gelijk vorig nummer.

Inv. n°. 432. — Dugniolle n°. 695, vgl. n°. 691—7. — Waarschijnlijk van 1500. — Variaties: Inv. n°. 441 (Vz. letter C), 443 (Vz. letter I).

47. Vz. wapenschild (leeuw) in tuin.

⌘ IETT' + POR + LA + CAMBE + DES + COMPTE + DE + HO.
Kz. keten van Guldenvlies en vuurijzer.

⌘ QVI · VOVLDR · — · MOY · SEVL · ANNO · 1505 (interpunctie een lelie).

Inv. n°. 520. — Variaties: Inv. n°. 521—4. — Vgl. Dugniolle n°. 804—8; van Mieris, I, blz. 368, 3. — Inv. 524 boven vuurijzer: letter L. — Zie: pl. 1, n°. 12.

48. Gelijk vorig nummer, doch:

Kz. ANNO (lelie) 1507.

Inv. n°. 581. — Variatie: Inv. n°. 580. — Vgl. Dugniolle n°. 877.

49. Gelijk vorig nummer, doch:

Kz. AN 1509.

Inv. n°. 606—611; Dugniolle n°. 917—9. — Verschillende letters boven vuurijzer.

50. Vz. gekroond wapenschild, omhangen door keten van het Guldenvlies.

✠ IETT · POR · LA · CA' — BRE · DES · COPTES · HO' ·
(interpunctie een lelie).

Kz. Bourgondisch kruis door vuurijzer, met kroon en Guldenvlies; ter zijde twee letters (T—D).

✠ TEMPORA · LETE · TRISTIA · RISV · TEMPORA (interpunctie een lelie).

Inv. n°. 570. — Dugniolle n°. 864. — *Revue de la Num. belge* 1872, blz. 216, IV. — Ander exemplaar: Inv. n°. 569. — Vz. type van de zilveren „vliezen”. — Kz. type van den zilveren „reaal” van Karel V en Johanna.

51. Vz. gelijk vorig nummer.

✠ IETT · POR · LA · CAM — BRE · DES · COPTES · HO (interpunctie een lelie).

Kz. gelijk vorig nummer (letters: C—B).

✠ TEMPORA · TRISTIA · LETO · RISV · TEMPORA (interpunctie een lelie).

Inv. n°. 568. — Dugniolle n°. 863; *Revue de la Num. belge* 1872, blz. 216, V (met afb.).

REKENKAMER TE MECHELEN.

Marcel Hoc, *Jetons de la Chambre des Comptes à Malines*, in:
Revue belge de Num. 1939, blz. 27—37.

52. Vz. naar links zittende leeuw in een cirkel van 10 bogen.

(vuurijzer) IETOIRS x POVR x LE x CAMBRE x DES x COPE.

Kz. vuurijzer met vonken boven een brandend takkenbos.

+ GETTOIRS x FAIS x A x MALHIS x ALE x (roos).

Inv. n°. 77. — Dugniolle n°. 115; *Revue belge de Num.* 1939, blz. 34, n°. 1 (met afb. van dit ex.). — Een andere jeton van Mechelen met zittenden leeuw: Dugniolle n°. 201—6; *Revue belge de Num.* 1939, blz. 34, n°. 2; van Mieris, I, blz. 120; Rouyer et Hucher, *t.a.p.*, blz. 143, n°. 62.

53. Vz. twee vuurijzers, waaronder lam naar links.

+ IETOIRS x POVR x LE x CAMBRE x DES x COPTES.

Kz. gelijk vorig nummer.

Inv. n°. 51. — Dugniolle n°. 79; *Revue belge de Num.* 1939, blz. 36, n°. 9 (met afb. van dit ex.). — Ander ex. Inv. n°. 52.

54. Vz. wapen in het geheele veld (vierlander-type).

+ POVR o LE o CHAMB' o DES o COMPTs o A o MALI.

Kz. twee M, door elkander geslingerd, waaronder een letter (wellicht: y).

+ OVI o BIEN o IETT o LE o COPTE o TROVVERA.

Inv. n°. 153. — Dugniolle n°. 262; *Revue belge de Num.* 1939, blz. 35, n°. 4 (met afb. van dit ex.).

- 55*. Gelijk vorig nummer, doch ander omschrift Kz.

+ MAXI' ‡ Z ‡ MARIA ‡ DVX ‡ Z ‡ DVCISS' ‡
AVSTRIE.

Inv. n°. 147. — Dugniolle n°. 248 (een variatie: n°. 249); *Revue belge de Num.* 1939, blz. 35, n°. 5 (met afb.); van Mieris, I, blz. 144, 3.

56. Vz. wapenschild.

+ IETTOIRS ‡ DE × LA ‡ CHAMBRE

Kz. gekroonde M in een cirkel van 5 bogen.

DES × COMPTES × A × MALINES.

Inv. n°. 169. — Dugniolle n°. 575; *Revue belge de Num.* 1939, blz. 36, n°. 8 (met afb. van dit ex.). — Variatie: Inv. n°. 168.

57. Vz. gelijk nummer 54.

Kz. wapenschild in cirkel van 10 bogen.

+ DE ∶ TOVT ∶ BIENS ∶ EN ...

Inv. n°. 66. — Dugniolle n°. 101; *Revue belge de Num.* 1939, blz. 35, n°. 7 (met afb.). — Wellicht voor TOVT te lezen TOVS.

58. Vz. gelijk nummer 54.

Kz. twee vuurijzers, waaronder lam naar *rechts*.

+ QVI ∶ BIEN ∶ IETTERA ∶ LE ∶ COMPT' ∶ TROVRA.

Inv. n°. 133. — Dugniolle n°. 160 (vgl. n°. 161); *Revue belge de Num.* 1939, blz. 36, n°. 11 (met afb.). — Variatie: Inv. n°. 134.

59. Gelijk vorig nummer, doch Kz. lam naar *links*.

Vz. ... POVR × LE × CAMBRE × DES × COMPT × A ×
MAL.

Kz. ... QVI × BIEN × IETTRA × LE × COMPT × TROVRA.

Inv. n°. 135. — *Revue belge de Num.* 1939, blz. 36, n°. 10 (met afb. van dit ex.).

REKENKAMERS IN HET ALGEMEEN, ZONDER NADERE AANDUIDING
VAN PLAATS.

60. Vz. twee vuurijzers, waaronder het Guldenvlies.

+ IETOIRS × POVR × LE × CAMBRE × DES × COPTES.

Kz. terzijde gesteld wapenschild, waarboven een vuurijzer.

+ QVI × BIEN × IETRA × LE × COMPTE × TROVER' *

Inv. n°. 60 (uit verz. Völcker, auctie 1888, II, n°. 1).
 — Dugniolle n°. 92. — Variatie: Inv. n°. 61. — Inv.
 n°. 113, met dezelfde Vz., heeft andere, niet vast te
 stellen, Kz. — Inv. 1938, n°. 204: Kz. anders gesteld
 wapenschild.

61. Vz. gekroonde kop van Maximiliaan, naar links.

... IETT' · POVR · LA · CAMBRE... DES · CONTES (interpunctie:
 klaverblaadje).

Kz. gekroonde kop van Philips den Schoone, naar links.

... DE · LARCHEDVC · PFLIPE · DVC · DE · BVG (interpunctie:
 klaverblaadje).

Inv. n°. 290. — Dugniolle n°. 453 (vgl. n°. 382—3):
 Rouyer et Hucher, *t.a.p.*, blz. 145, n°. 67. — Variatie:
 Inv. n°. 291 (Vz. muntteeken : vuurijzer); Inv. n°. 232-4.

62. Vz. leeuw met vaandel, gezeten in tuin.

+ IETT · POVR · LE · CAMBRE · DES · EOTE (interpunctie:
 2 klaverblaadjes).

Kz. wapen in het geheele veld (vierlander-type).

+ DV · DVC · DAVSTRICHE · ET · DE · BOVR (interpunctie:
 2 klaverblaadjes).

Inv. n°. 288. — Dugniolle n°. 449. — EOTE is misslag
 voor COTE.

63. Vz. gelijk vorig nummer.

(leeuwte) IETT * POVR * LE * CAMBRE * DES * COTE.

Kz. Bourgondisch kruis, ter zijde 2 letters M, met band ver-
 bonden.

+ DV * DVC * DAVSTRICHE * ET * DE * BOV.

Inv. n°. 289. — Dugniolle n°. 450.

64. Vz. wapenschild (met rijksadelaar), aan band.

(kroon) IETT' · POVR · LA · CHAMBRE · DES · COMPTES
 (interpunctie: klaverblaadje).

Kz. wapenschild, aan band.

(kroon) DV · ROI · DES · ROM · ET · DE · LARCHED' · PFLIP
(interpunctie: klaverblaadje).

Inv. n°. 236. — Vgl. Dugniolle n°. 386, 389, 451. Een
dergelijke jeton met het jaar 1500: Dugniolle n°. 724. —
Variatie: Inv. n°. 237. — Vgl. voor Kz. pl. 1 n°. 8.

65. Vz. tegenover elkander gestelde koppen van Philips den
Schoone (met scepter) en Ferdinand den Katholieke (met
opgeheven zwaard en wereldbol).

(twee gekruiste stokken) IETTOIRS · POVR · LA · CAMBRE · DES ·
COMPT · (interpunctie: kruis met 2 punten).

Kz. leeuw met 3 wapenschilden.

(kroon) IETTOIRS · POVR · LA · CAMBRE · DES · COMPT'
(zelfde interpunctie).

Inv. n°. 501. — Dugniolle n°. 778, 809. — Variaties: Inv.
n°. 499, 500. — Vz. zie: pd. 1, n°. 3.

- 66.* Vz. gekroond wapenschild.

IET' × POVR × LA × CHA'BRE × DES × CONT'.

Kz. twee vuurijzers met vonken, met vlies, onder kroon.

(naar links loopend, leeuwte) Q' × TIENT × BON × CONTE ×
PAIX × LVI × REST' × 1505.

Inv. n°. 531. — Dugniolle n°. 820—2. — Variaties: Inv.
n°. 530, 532. — Variatie zonder jaar, in zilver, Inv. n°. 559 (vgl. Dugniolle n°. 848), afgebeeld.

- 67.* Vz. wapenschild met gekroond helmteeken, omhangen door
keten van het Guldenvlies.

IET' × POVR × LA × CHA × BRE × DES × CONT' × (lopend
leeuwte).

Kz. gekroonde bloemtak (granaat) in een cirkel van 8 bogen.

(lelie) QVI × TIEN × BON × CO'TE × PAIS × LVIS × RESTE × 1506.

Inv. n°. 558 (zilver). — Dugniolle n°. 847; van Mieris,
I, blz. 387.

68. Vz. gekroond wapenschild.

LECTOIRS · DV · BVREAV · DES · COMPTES · DE · MONS'
Kz. twee letters C, met band verbonden.

(Geld. kruis) LARCHIDVC · DAVSTRICE · PRINCE · DESPAGNE
· 1507.

Inv. n°. 579. — Dugniolle n°. 874. — Dit en de twee
volgende nummers voor het „bureau des comptes” zijn
twijfelachtig ¹⁾).

69.* Vz. gekroond wapenschild.

(Geld. kruis) NOSCE * TE * IPSVM * — * ET * RESPICE * FINEM.
Kz. vuurijzer met Bourgondisch kruis, waaronder Guldenvlies
en waarboven letter K.

(kroon) IECTOIRS * DV * BVREAV * DES * CO'PTES * DE *
MO'S' * 1513.

Inv. n°. 687. — Dugniolle n°. 1012. — Verg. nummers
33 en 34. — Ander exemplaar: Inv. 686.

70. Vz. gekroond wapenschild.

(Geld. kruis) DILIGITE † IVSTICIA × — × QVI + IVDICAT' +
TE'AM.

Kz. gelijk vorig nummer.

Inv. n°. 697. — Dugniolle n°. 1019.

UTRECHTSCH E BISSCHOPPEN.

S. Muller Fz., *De penningen der Utrechtsche bisschoppen*, in:
Oud-Holland 1922, blz. 86 v.; D. Th. Enklaar, *De derde
rekenpenning van bisschop David van Bourgondië*, in: *Oud-
Holland* 1925, blz. 175—7; Centraal Museum Utrecht,
Catalogus Hist. Museum der stad, n°. 2847—2854.

71.* Vz. St. Maarten (patroon van Utrecht) te paard, met zwaard
zijn kleed afsnijdend voor den arme.

DISPERSIT * DEDIT * PAVPERIB'.

¹⁾ Twee jetons — waarvan waarschijnlijk de tweede uit niet-
bijeendoorende stempels is samengesteld — van het „bureau des

Kz. naar links gezeten leeuw, met emblemen van de orde van het Guldenvlies.

❖ AL * TIT * BEREIT * 1488.

Inv. n°. 217. — Dugniolle n°. 367; van Mieris, I, blz. 75, 2. — Variatie: Inv. n°. 218, interpunctie Kz. een lelie. — Toe te schrijven aan bisschop David van Bourgondië, wegens spreuk en jaartal op de Kz.

72. Vz. koning David, gekroond, staande, in de eene hand een scepter, in de andere een harp; tusschen de voeten: een schild met letter D; in het veld ter zijden: DA-VIT.

(Geld. kruis) INVENI * DAVID * FILIVM * IESSE *

Kz. wapenschild Bourgondië, waaromheen tondeldoozen en 4 wapenschildjes.

ALTIIT - BEREI' - ALTIIT - BEREI'.

Inv. n°. 215. — Dugniolle n°. 364; van Mieris, I, blz. 75, 1. — Variatie: Inv. n°. 216.

73. Vz. koning David met scepter, in het veld ter zijden: DA-VID.

* IN † DOMINO † CONFIDO † DAVID †

Kz. gebloemd kruis.

+ * VERLANGGEN * DOTMI * TROEN *

comptes" worden volledigheidshalve medegedeeld:

- 70a. Vz. twee gekruiste stokken; in de hoeken: kroon, 2 letters C, embleem van het Guldenvlies.

(lopend leeuwje) IECTOIRS • DV • BVREAV • DES • COMPTES •
DE • MONS'

Kz. vier wapenschildjes met 1.5.0.8.

(vuurijzer) LARCHIDVC • DAVTRICE • PRINCE • DESPAGNE.

Inv. n°. 604. — Dugniolle n°. 906.

- 70b. Vz. gelijk vorig nummer.

Kz. een vos en ganzen.

(Geld. kruis) GECTOIRS † POVR LE † BVREAV † DES †

FINACES † DE † LE'P'.

Inv. n°. 625. — Dugniolle n°. 934 (gesteld op 1510).

Inv. n°. 109. — Dugniolle n°. 192; *Revue belge de Num.* 1882, blz. 282—6 (met afb.); *Verslag Museum van Oudheden Prov. Utrechtsch Genootschap v. K. en W.* over 1899—1900 (met afb.), — vgl. *t.z.p.* 1900—1901, 1901—1902; *Tijdschrift Kon. Ned. Genootschap M. en P.* IX (1901), blz. 240—1.

74.* Vz. geharnast ruiter te paard.

Kz. gebloemd kruis, tusschen de armen 4 wapenschildjes.

BEATI * Q' (ui) CVST' (odiunt) IVDI' (cium)

ET * FACIV(n)T' * IVSTICIA'(m) * I'(n) * O(mn)I' * A'.

Inv. n°. 436—7. — Dugniolle n°. 682 v. — De ruiter wordt beschouwd als bisschop Frederik van Baden (1496—1517) en de jeton gesteld op 1499 (van Mieris, I, blz. 317).

75. Vz. wapenschild.

+ VIVIT * IN * CHRISTO * GE(MM)A * SACDOTV'.

Kz. St. Maarten te paard, zijn kleed doorsnijddend.

MOT I' * EPS' * MIGRAVIT * A * SECVLO.

Inv. n°. 738. — Dugniolle n°. 1073; *Revue de la Num. belge* 1859, blz. 261—5 (met afb.). — Waarschijnlijk naar aanleiding van den dood van bisschop Frederik van Baden (1517).

76. Vz. kop van den bisschop met hoed, in fijne bogen.

o PHS o DE o BYRGVNDIA o EPS o TRAIECTE'S.

Kz. door anker gevangen dolfijn.

* VERITAS o SVPER o O(mn)I'A o VINCIT.

Inv. n°. 737. — Dugniolle n°. 1071—2; *Revue belge de Num.* 1880, blz. 287—90; van Mieris, II, blz. 44. — Variaties: Inv. n°. 735—6. — Philips van Bourgondië bisschop van 1524—8. — Vz. zie: pl. 1, n°. 4.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

4

6

9

12

16

17

18

22

23

30

35

38

39

42

55

66

67

69

71

74